

PRVNÍ ČÁST

**ROZKRYTÍ
OTÁZKY PRAVDY
NA ZKUŠENOSTI
UMĚNÍ**

I. TRANSCENDO VÁNÍ ESTETICKÉ DIMENZE

1. Význam humanistické tradice pro humanitní vědy

a) *Problém metody*

Logické sebezamyšlení humanitních věd, jež v 19. století provází jejich skutečný rozmach, zcela ovládal předobraz přírodních věd. Ukázat to může již pohled do dějin slova *Geisteswissenschaft* („humanitní věda“, doslova „duchověda“), neboť toto slovo získává svůj důvěrně známý význam pouze ve tvaru svého množného čísla. Humanitní vědy si zjevně natolik rozumějí z analogie k vědám přírodním, že idealistický ohlas, který je uložen v pojmu ducha a vědy o duchu, při tom ustupuje do pozadí. Slovo *Geisteswissenschaften* se ujalo především zásluhou překladatele *Logiky* Johna Stuarta Milla. Mill se ve svém díle snaží dodatečně nastínit možnosti použití induktivní logiky v *moral sciences*. Překladatel volí výraz „*Geisteswissenschaften*“.¹ Již ze souvislosti Millovy *Logiky* vyplývá, že se vůbec nejedná o uznání vlastní logiky humanitních věd, nýbrž naopak o to, ukázat, že je to induktivní metoda, spočívající v základech veškeré zkušenostní vědy, jež jako jediná platí také v této oblasti. Mill se tím vřazuje do tradice anglického myšlení, kterou nejpůsobivěji vyjádřil Hume v „Úvodu“ ke svému *Pojednání o lidské přirozenosti*². Podle Huma se rovněž vědy o člověku snaží poznávat podobnosti, pravidelnosti a zákonitosti, které umožňují předpovídat jednotlivé jevy a děje. Tohoto cíle nelze ovšem ani v oblasti přírodních jevů dosáhnout všude stejným způsobem. Důvod však podle Huma spočívá výlučně v tom, že všude nemůžeme nashromáždit dostatečné údaje, z nichž bychom mohli rozpoznat odpovídající podobnosti. Tak meteorologie pracuje metodicky stejně jako fyzika, jenže její data jsou mezerovitější, a její předpovědi proto méně jisté. Totéž podle Huma platí pro oblast morálních a humanitních jevů. Také zde se použití induktivní metody zcela obejde bez všech metafyzických předpokladů a nijak nezávisí na tom, jakým způsobem uvažujeme o nastávání pozorovaných jevů. Nepátráme po příčinách určitých účinků, nýbrž prostě zjišťujeme pravidelnosti. V oblasti společenského života tak v každém případě můžeme docházet k předpovědím bez ohledu na to, zda třeba věříme nebo nevěříme ve svobodu vůle. Záměr vyvozovat z pozorovaných podobností důsledky pro očekávané jevy v sobě nezahrnuje žádný

1 J. St. Mill, *System der deduktiven Logik*, přel. J. Schiel, Braunschweig² 1863, Kniha VI: „Von der Logik der Geisteswissenschaften oder moralischen Wissenschaften“ („O logice věd humanitních neboli morálních“).

2 D. Hume, *Treatise on Human Nature*, „Introduction“.

předpoklad o povaze souvislosti, jejíž pravidelnost umožňuje předpověď. Výskyt svobodných rozhodnutí – jsou-li vůbec nějaká taková – neprolamuje pravidelnost dění, nýbrž sám o sobě patří k obecnosti a pravidelnosti, které získáváme indukci. Programově se zde rozvíjí ideál přírodovědy společnosti, který v mnoha oblastech podnítl úspěšné bádání. Připomeňme třeba psychologii davu.

Avšak vlastní problém, jež humanitní vědy předkládají myšlení, vězí v tom, že bytnost humanitních věd nepostihneme správně, posuzujeme-li je měřítkem postupného poznávání zákonitostí. Zkušenost společenského a dějinného světa nelze povýšit na vědu induktivním postupem přírodních věd. Ať již zde věda znamená cokoli a třebaže veškeré historické poznání zahrnuje použití obecné zkušenosti na příslušný předmět bádání, přece toto poznání nespočívá ve snaze postihnout konkrétní jev jako případ obecného pravidla. Jednotlivé neslouží jednoduše k potvrzení zákonitosti, která by v praktickém využití umožňovala předpovědi. Ideál historického poznání tkví spíše v porozumění samotnému jevu v jeho jedinečné a dějinné konkrétnosti. Ať přitom působí jakkoli obecná zkušenost, cílem není potvrzení a rozšíření těchto obecných zkušeností tak, abychom dospěli k poznání nějakého zákona, např. zákona vývoje lidí, národů a států vůbec, nýbrž porozumění tomu, jak tento člověk, tento národ a tento stát jest tím, čím se stal – obecně řečeno: jak mohlo dojít k tomu, že něco jest tak a tak.

Jakého rázu je toto poznání, které rozumí, že něco jest tak a tak, protože rozumí, že k tomu tak a tak došlo? Co tady znamená věda? I když připustíme, že ideál tohoto poznání se zásadně liší od povahy a záměru přírodních věd, přesto budeme v pokušení popisovat toto poznání pouze privativně jako „nepřesné vědy“. Dokonce tak významné a spravedlivé porovnání přírodních věd s vědami humanitními, jaké provedl Hermann Helmholtz ve své proslulé řeči z roku 1862, se spokojilo s jejich pouze negativní logickou charakteristikou, která vycházela z metodického ideálu přírodních věd, a to navzdory tomu, jak silně zde zdůraznil nadřazený, lidský význam humanitních věd.⁵ Helmholtz rozeznával dvojí druh indukce: logickou a umělecko-instinktivní. To však znamená, že oba postupy v zásadě vůbec neodlišil logicky, nýbrž psychologicky. Oba postupy využívají induktivního úsudku, avšak usuzování v humanitních vědách se děje jako nevědomé usuzování. Výkon humanitněvědní indukce proto závisí na zvláštních psychologických podmínkách. Vyžaduje svého druhu cit, totiž takt, který předpokládá jiné duchovní schopnosti, např. bohatou paměť a uznání platnosti autorit, zatímco sebevědomé usuzování v přírodních vědách zcela tkví ve vlastním používání rozumu. I když uznáme, že tento velký přírodovědec odolal pokušení prohlásit způsob své vlastní vědecké práce za obecně závaznou normu, přesto zjevně neměl žádnou jinou logickou možnost, jak popsat postup humanitních věd, nežli pojem indukce,

3 H. Helmholtz, „Über das Verhältnis der Naturwissenschaften zur Gesamtheit der Wissenschaften“, v: *týž, Vorträge und Reden*, Braunschweig³ 1884, sv. I, s. 167nn.

s nímž se obeznámil v Millově *Logice*. Skutečný předobraz, který vědám 18. století skýtala nová mechanika a její triumf v Newtonově mechanice nebeských těles, byl rovněž pro Helmholtze ještě natolik samozřejmý, že mu zůstala zcela cizí otázka, jaké filosofické předpoklady umožnily v 17. století zrod této nové vědy. Dnes víme, jak velký význam v této souvislosti náležel škole pařížských occamistů.⁴ Metodický ideál přírodních věd podle Helmholtze nevyžadoval historické odvození ani epistemologické omezení, a proto nemohl ani způsob práce v humanitních vědách pojmout logicky odlišným způsobem.

Úkol pozvednout k logickému sebeuvědomění bádání „historické školy“, tedy bádání již tehdy vpravdě plně rozvinutá, byl přitom více než naléhavý. J. G. Droysen, tvůrce a objevitel dějin helénismu, již roku 1843 napsal: „Vedle dějin není snad žádná jiná vědecká oblast, která by tolik postrádala teoretické ospravedlnění, vymezení a učlenění.“ Již Droysen volá po novém Kantovi, který by v nějakém kategorickém imperativu dějin „prokázal živoucí pramen, z něhož vyvěrá dějinný život lidstva“. Očekává, že se „nějaký prohloubený pojem dějin stane těžištěm, v němž se dosud plané tápání humanitních věd ukotví a v němž tyto vědy získají možnost dalšího pokroku“.⁵

Předobraz přírodních věd, jehož se zde Droysen dovolává, tedy není míněn v obsahovém smyslu, jako epistemologické přizpůsobení humanitních věd vědám přírodním, nýbrž naopak v tom smyslu, že humanitní vědy musí být založeny jako stejně samostatná skupina věd, jakou tvoří vědy přírodní. O řešení tohoto úkolu se pokouší Droysenova *Historika*.

Přesto také Dilthey, u něhož se vliv přírodovědné metody a empirismu Millovy logiky uplatňuje mnohem silněji, zachovává v pojmu ducha romanticko-idealistické dědictví. Vždy se cítil být nadřazený anglickému empirismu, neboť měl neustále na paměti, čím se historická škola vyznačovala oproti veškerému přírodovědnému a přirozeněprávnímu myšlení. „Pouze z Německa může přijít skutečný empirický postup a nahradit dogmatický empirismus plný předsudků. Mill je dogmatický z nedostatku historického vzdělání“,⁶ zní poznámka, kterou si Dilthey vepsal do svého výtisku Millovy *Logiky*. Vskutku v celé své namáhavé, desetiletí trvající práci, kterou zasvětil založení humanitních věd, se Dilthey stále vyrovnává s logickým požadavkem, který pro humanitní vědy vznesla proslulá závěrečná kapitola Millova díla.

Dilthey se nechal značně ovlivnit předobrazem přírodních věd, jakkoli chtěl ospravedlnit právě metodickou samostatnost humanitních věd. Mohla by to objasnit dvě svědectví, která mohou následujícím úvahám takřka

4 Především počínaje P. Duhemem, jehož *Études sur Léonard de Vinci*, 3 sv., Paris 1907nn., později doplnilo desetisvazkové, z pozůstalosti vydané dílo *Le système du monde. Histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic*, Paris 1913nn. [Ale srov. také Anneliese Maier, A. Koyré aj.]

5 J. G. Droysen, *Historik*, vyd. E. Rothacker, Berlin 1925, s. 97.

6 W. Dilthey, *Gesammelte Werke*, Stuttgart 1914nn., sv. 5, s. LXXIV.

ukazovat cestu. Ve vzpomínce na zemřelého Wilhelma Scherera Dilthey zdůrazňuje, že Schererovu metodu pronikal duch přírodních věd, a snaží se zdůvodnit, proč Scherer tak silně podlehl vlivu anglického empirismu: „Byl to moderní člověk, a svět našich předků nebyl již domovem jeho ducha a jeho srdce, nýbrž jeho dějinným objektem.“⁷ Na tomto obratu vidíme, že vědecké poznání podle Diltheye rozkládá vazbu k životu, zaujímá odstup k vlastním dějinám, neboť jedině z odstupu lze dějiny učinit předmětem. Můžeme sice připustit, že Dilthey a Scherer se při použití induktivních a srovnávacích metod řídili ryze individuálním taktem a že tento takt předpokládá určitou duševní kulturu, která prokazuje, že v nich vpravdě stále přežívá svět klasického vzdělání a romantické víry v individualitu, avšak způsob, jak si jako vědci sami rozuměli, podléhal předobrazu přírodních věd.

To se obzvlášť zřetelně ukazuje na druhém příkladu, v němž se Dilthey odvolává na samostatnost humanitněvědních metod a zdůvodňuje ji odkazem na jejich předmět.⁸ Tento přístup působí na první pohled čistě aristotelsky a mohl by svědčit o skutečném opuštění předobrazu přírodních věd. Dilthey však tuto samostatnost humanitněvědních metod opírá o starou Baconovu zásadu *natura parendo vincitur* {přírodu nepřemůžeš leč poslušností}⁹, která stojí v příkrém protikladu ke klasicko-romantickému dědictví, které chtěl Dilthey spravovat. Tak musíme říci, že ani Dilthey, jemuž historické vzdělání dává převahu nad soudobým novokantovstvím, ve svých logických bádáních v zásadě příliš nepokročil za ona prostá zjištění, která učinil Helmholtz. Ať již Dilthey hájil epistemologickou samostatnost humanitních věd jakkoli usilovně – to, co se v moderní vědě nazývá metodou, je všude stejné a pouze v přírodních vědách nabývá svého vzorového vyjádření. Humanitní vědy žádnou vlastní metodu nemají. Společně s Helmholtzem však můžeme položit otázku, co tady vlastně znamená „metoda“ a zda spíše než induktivní logika nejsou pro způsob jejich práce mnohem důležitější ony další podmínky, jimž humanitní vědy podléhají. Sám Helmholtz naznačil správný směr, když ve snaze učinit zadosť humanitním vědám zdůraznil paměť a autoritu a mluvil o psychologickém taktu, který v tomto případě nahrazuje vědomé usuzování. Na čem se takový takt zakládá? Jak jej nabýváme? Nespočívá nakonec vědeckost humanitních věd spíše v tomto taktu než v jejich metodice?

Protože humanitní vědy podněcují tuto otázku, a tím se vzpírají začlenění pod moderní pojem vědy, jsou a zůstávají problémem samotné filosofie. Odpověď, kterou na tuto otázku podali Helmholtz a jeho století, nestačí. Následují Kanta tím, že pojem vědy a poznání orientují na předobraz přírodních věd a význačnou zvláštnost humanitních věd hledají v uměleckém

7 *Tamtéž*, sv. II, s. 244.

8 *Tamtéž*, sv. I, s. 4.

9 *Tamtéž*, s. 20. {F. Bacon, *Novum Organon*, Praha 1990, „Prvá kniha aforismů o výkladu přírody aneb o vládě člověka“, Aforismus 3, s. 79: „Abychom totiž mohli zvítězit nad přírodou, musíme jí být poslušni.“}

momentu (umělecký cit, umělecká indukce). Helmholtzův popis způsobu práce v přírodních vědách přitom může působit poněkud jednostranně, když si ani trochu necení „náhlých záblesků ducha“ (tedy toho, čemu říkáme nápady) a spatřuje v těchto vědách pouze „tvrdou práci sebevědomého usuzování“. Dovolává se svědectví Johna Stuarta Milla, podle kterého „induktivní vědy učinily v poslední době pro pokrok logických metod víc [...] než všichni odborní filosofové dohromady“.¹⁰ V induktivních vědách spatřuje předobraz vědecké práce vůbec.

Helmholtz však ví, že pro dějinné poznání je určující zcela jiná zkušenost nežli ta, která slouží probádávání zákonů přírody. Snaží se tedy zdůvodnit, proč induktivní metoda na poli dějinného poznání podléhá jiným podmínkám než při zkoumání přírody. Odkazuje přitom na rozlišení mezi přírodou a svobodou, které spočívá v základech kantovské filosofie. Podle Helmholtze se dějinné poznání proto tak liší, že se v jeho oblasti neuplatňují přírodní zákony, nýbrž dobrovolné podřízení se praktickým zákonům, tj. příkazům. Právě bezvýjimečnost přírodních zákonů zůstává světu lidské svobody zcela cizí.

Ovšem tato úvaha příliš nepřesvědčuje. Jestliže induktivní zkoumání světa lidské svobody založíme na Kantově rozlišení mezi přírodou a svobodou, neodpovídá to ani Kantovým záměrům, ani vlastní myšlenice samotné logiky indukce. Zde si Mill počínal mnohem důsledněji, když problém svobody metodicky uzávorkoval. Kromě toho nedůslednost, s níž se Helmholtz odvolává na Kanta, aby učinil zadost humanitním vědám, nepřináší žádoucí plody. Neboť také podle Helmholtze bychom měli empirismus humanitních věd hodnotit stejně jako empirismus meteorologie, totiž jako odevzdanost a rezignaci.

Vpravdě se však humanitní vědy ani zdaleka nemusejí cítit přírodním vědám pouze podřízeny. Coby duchovní pokračovatelky německé klasiky si spíše vypěstovaly hrdé sebevědomí pravých správkyní humanismu. Věk německé klasiky s sebou nepřinesl jen obnovu literatury a estetické kritiky, které překročily přežilý ideál vkusu, závazný pro období baroka a osvícenského racionalismu, nýbrž zároveň naplnil zásadně novým obsahem pojem humanity, tento ideál osvícenského rozumu. Byl to především Herder, jenž perfekcionismus osvícenství překonal ideálem „vzdělávání k člověku“, a tím připravil půdu, na níž se v 19. století mohly rozvíjet historické humanitní vědy.¹¹ *Pojem vzdělání*, který tehdy nabyl obecné platnosti, byl zřejmě největší myšlenkou 18. století, a právě tento pojem označuje živel, v němž žijí humanitní vědy 19. století, třebaže jej nedokážou epistemologicky ospravedlnit.

10 H. Helmholtz, cit. dílo, s. 178.

11 [Srov. mé pojednání „Herder und die geschichtliche Welt“ (1941), v: H.-G. Gadamer, *Kleine Schriften*, sv. 3, Tübingen 1972, s. 101–117, nyní v: týž, *Gesammelte Werke*, sv. 4: *Neuere Philosophie II (Probleme, Gestalten)*, Tübingen 1987, s. 318–335.]